

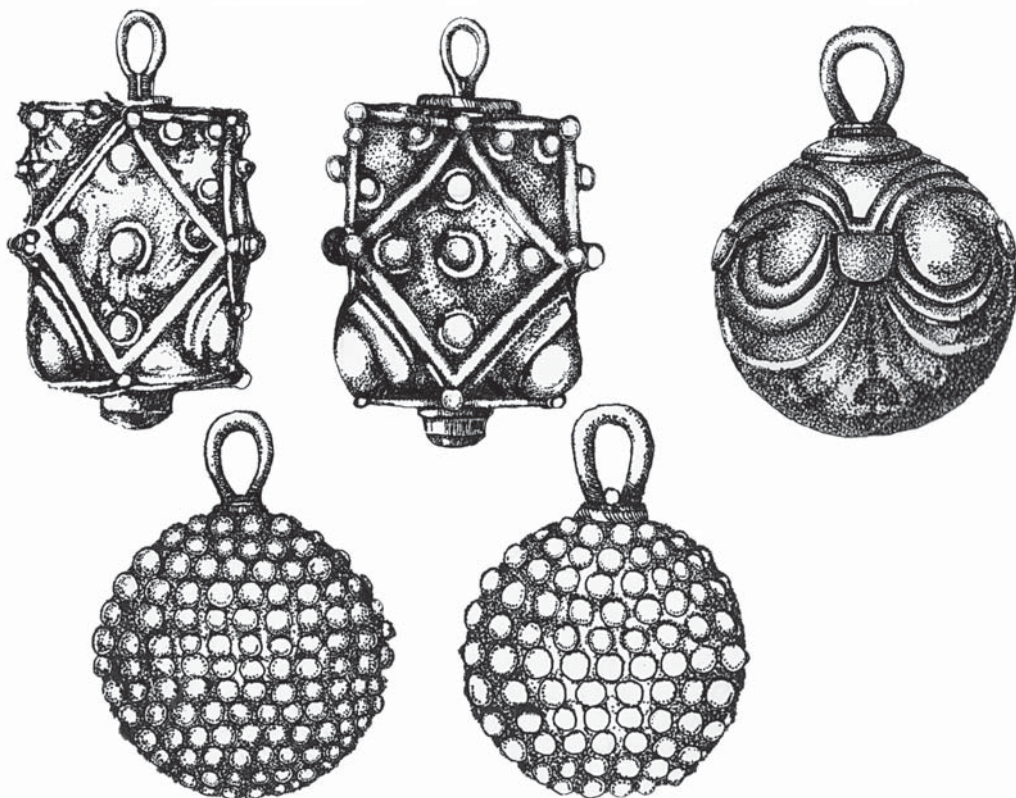
Kultúrno-historický význam gombíkov

HANA CHORVÁTOVÁ

Cieľom predkladanej štúdie je opäť pripomenúť jedinečné artefakty, ktoré sa na relatívne krátke obdobie stali súčasťou hmotnej kultúry našich predkov. Boli natoľko výrazné, že sa nimi inšpirovali umeleckí tvorcovia súčasných českých kovových mincí a jeden z gombíkov je vyobrazený na dvojkorunovej minci. Tieto artefakty začala česká i slovenská archeologická societa nazývať slovenským termínom *gombík*, hoci ako ďalej ukážeme, odev nespínali. Napriek tomu, že už viac ako storočie priťahujú gombíky pozornosť archeológov a máme o nich množstvo poznatkov, získavaním nových vedomostí o nich a ich kontexte sa otvárajú aj nové úvahy a možnosti ich interpretácie, ktoré rozširujú i obzor historického poznania.¹ Prv než sa oň okúsime, považujeme za potrebné stručne priblížiť poznatky, ktoré nám prináša archeologické bádanie. V nasledujúcich riadkoch sa stručne zmienime o pohľadoch na datovanie gombíkov v minulosti a súčasný postoj archeológie k ich časovému zaradeniu. V krátkosti priblížime poznatky o ich geografickom rozšírení. Viac pozornosti budeme v štúdiu venovať otázkam pôvodu tohto predmetu, pretože niekoľko indícií naznačuje, že riešenie tohto problému môže prispieť k pochopeniu významu gombíkov v čase, keď boli súčasťou živej kultúry. V neposlednom rade priblížime čitateľom doterajšie interpretácie týchto jedinečných artefaktov a nové pohľady na ne [1].

Gombíky sú prevažne guľovitého tvaru, ich veľkosť (priemer) sa pohybuje v rozmedzí od 0,9 cm do 4 cm. Zhotovovali sa z rôznych viac i menej vzácnych kovov (zlato, striebro, bronz, meď a olovo) a zo skla. Kovové gombíky vzbudzujú pozornosť i mnohorakou výzdobou. Klenotníci ich zdobili najrôznejšími technikami, ako sú granulá-

1) Lubor NIEDERLE, *Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských I/2*, Praha 1913, s. 678–679; Josef SCHRÁNIL, *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku*, in: Niederlův sborník, Praha 1925 (= *Obzor praehistorický 4*), s. 160–193, 180; Zdeněk KLANICA, *Velkomoravský gombík*, *Archeologické rozhledy 22*, 1970, s. 421–445; Eva PAVLOVIČOVÁ, *K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí*, *Slovenská archeológia 44*, 1996, s. 95–153.

1. – Kolekcia gombíkov z hrobu č. 205 z pohrebiska Břeclav-Pohansko (podľa knihy František KALOUSEK, *Břeclav – Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela*, Brno 1971, obr. 205, prekreslila Jozefína Krnáčová)

cia, filigrán, intarzia, pozlacovanie, ktoré sa navzájom na jednotlivých exemplároch i kombinovali. Spomedzi kovových gombíkov výrazne vystupuje do popredia skupina tepaných, odlišujúca sa od ostatných nielen početnosťou, ale najmä svojou technikou výzdoby. Tepané gombíky boli pravdepodobne zhotovované vytepaním z tenkého medeného alebo strieborného plechu do drevenej formy alebo formy zo živice (smoly).² Výzdobné motívy, najčastejšie rastlinné a animálne, boli vytvárané špeciálnymi nástrojmi – puncami. Najviac exemplárov gombíkov pochádza z pohrebísk na južnej Morave z lokalít ako je Staré Město, Břeclav-Pohansko a Mikulčice. Pomerne bohatá kolekcia gombíkov pochádza z územia Čiech (napr. Kolín, Stará Kouřim, Jevíněves, Kačice, Budeč-Zákolany, Levý Hradec-Žalov, Libochovičky, Mělník – Rousovice, Praha).

2) Za informáciu ďakujem O. Ďurianovi zo Školy úžitkového výtvarníctva v Kremnici. V tejto súvislosti sa otvára otázka, či nález železného artefaktu pologulovitého tvaru z hrobu č. 110 na pohrebisku v Starej Kouřim je možné považovať za matricu slúžiacu na vytepanie gombíkov. Srov. Miloš ŠOLLE, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha 1966, s. 127, tab. XXVIII.

V menšom počte sa objavujú i na lokalitách juhozápadného Slovenska (Bratislava, Nitra, Ducové, Bíňa).³

Prvé známe nálezy gombíkov z Čiech datoval J. Schráníl do konca 10. a 11. storočia.⁴ L. Niederle sa však prikláňal k 9. storočiu.⁵ Po druhej svetovej vojne archeológovia síce predpokladali ich počiatky v druhej polovici 9. storočia, ale domnievali sa, že ich najväčší rozvoj nastáva v jeho poslednej tretine.⁶ Od deväťdesiatych rokov sa postupne presadzoval názor, že počiatky gombíkov začínajú už začiatkom 9. storočia.⁷ Súčasné archeologické bádanie uvedený predpoklad potvrdzuje, nevylučuje ani počiatky niektorých typov gombíkov dokonca už v poslednej tretine 8. storočia.⁸ Čo sa týka geografického rozšírenia gombíkov, ani za posledných takmer 40 rokov sa nezmenilo poznanie, že nálezy gombíkov sa koncentrujú na území bývalého Československa⁹ a len ojedinele sa vyskytujú v iných oblastiach. Mimo spomínaného územia sa gombíky spolu s obdobnými šperkami vyskytli len na území Bavorska (Mathausen),¹⁰ Slovinska (Ptuj)¹¹ a Chorvátska (Trilje).¹² Z teritória Bulharska sú známe analogické nálezy, datované sú však až do 10. storočia.¹³ Ojedinele sa vyskytli gombíky i so staromaďarskými nálezmi, avšak len po jednom exempláre (Heves).¹⁴

Názory archeológov na pôvod gombíkov sú pomerne rôznorodé, avšak najčastejšie sa vedci zaoberali genézou tepaných gombíkov. Tejto otázke sa budeme podrobnejšie venovať v nasledujúcich riadkoch. V 40-tych rokoch 20. storočia sa hľadal ich pôvod na západe.¹⁵ Po druhej svetovej vojne sa za kolísku gombíkov považovala juhovýchodná a východná časť Európy.¹⁶ V. Hrubý ich považoval za výrobky domácich dielní.¹⁷ Pri hľadaní odpovede na otázku pôvodu tepaných gombíkov sú archeológom veľmi nápomocní historici umenia, ktorí presvedčivo poukázali na orientálne umenie ako pôvodcu výzdoby a niektorých motívov, ktoré sa objavujú na tepaných gom-

3) Katalóg s nálezmi gombíkov naposledy publikovala E. PAVLOVIČOVÁ, *K vypovedacej schopnosti gombíka*, s. 135–138.

4) J. SCHRÁNIL, *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů*, s. 183.

5) Lubor NIEDERLE, *Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV.–X. století*, Praha 1930, s. 9.

6) Bořivoj DOSTÁL, *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha 1966, s. 90; Josef POULÍK, *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic*, *Památky archeologické* 48, 1957, s. 241–388; Ján DEKAN, *Velká Morava. Doba a umění*, Bratislava 1985, s. 178.

7) Bořivoj DOSTÁL, *Několik poznámek k objevu prvních velkomoravských kostelů ve Starém Městě*, in: *Staroměstská výročí*, Brno 1990, s. 35–42, tu s. 40; E. PAVLOVIČOVÁ, *K vypovedacej schopnosti gombíka*, s. 105.

8) Šimon UNGERMANN, *Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu*, *Archeologické rozhledy* 57, 2005, s. 707–749, tu 741; Hana CHORVÁTOVÁ, *Horizonty byzantsko-orientálního šperku na tzv. velkomoravských pohřebištích*, in: *Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia, Supplementum* 2, Bratislava 2007, s. 83–99.

9) Z. KLANICA, *Velkomoravský gombík*, s. 423.

10) Armin STROH, *Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz*, Kallmünz/Opf. 1954, s. 9.

11) Josef KOROŠEČ, *Staroslovanske grobišče na ptujskem Gradu*, Ljublaň 1950, s. 92.

12) Ante MILOŠEVIĆ, *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, Split 2000, s. 349–350, heslo IV. 250, e-g.

13) Antje BOSSELMANN, *Zwei kugelförmige Anhänger mit Emaildekoration*, in: *Otto der Grosse, Magdeburg und Europa*, Mainz 2001, s. 490. A. BosseLMannová uvažuje na základe vyobrazení na bulharských a byzantských minciach, že guľovité prívesky zakončovali retiazky zdobiace panovnícku korunu, alebo boli súčasťou slávnostného rúcha bulharských cárov. Súčasne mohli zdobiť aj náhrdelníky cárovien.

14) Vidor PATAKI, *A hevesi honfoglalás kori női sírlelet. (Der Grabfund von Héves aus der Landnahmezeit)*, *Folia archaeologica* 1–2, 1939, s. 200–203, 207–208.

15) Helmut PREIDEL, *Handel und Verkehr in den Sudetenländern während der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausends n. Ch.*, *Südostforschungen* 5, 1940, s. 496–497.

16) Josef CIBULKA, *Velkomoravské kostely, objevené r. 1949 ve Starém Městě*, Praha 1950 (Přednáška zo dňa 3. marca 1950 v Prahe, rozmnožená ako rukopis).

17) Vilém HRUBÝ, *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“*, Praha 1955, s. 210–211.

bíkokch.¹⁸ Z dôrazňujú pritom najmä techniku vytepávania, ktorá súvisí s orientálnou toreutikou, ktorej reprezentantmi sú tepané nádoby z pokladu Nagyszentmiklós. Historici umenia predpokladajú presun zlatníckej dielne na územie južnej Moravy, či západného Slovenska. Vychádzajú z nálezu smolnej podložky na vytepávanie plakiet nájdené na Bratislavskom hrade, na ktorej je zobrazený jazdec sediaci na koni nad ležiacim porazeným protivníkom.¹⁹ Jej charakter je blízky známej striebornej *Plakete so sokolníkom* zo Starého Města polohy „Špitálky“ pri Uherskom Hradišti. Oba artefakty s puncovaným podkladom súvisia s neskorovaravským štýlom, ovplyvneným ranoislamskou toreutikou. S orientálnou kultúrou súvisia aj námety zobrazené na týchto plaketách. Aj rastlinná ornamentika veľkomoravských gombíkov je blízka postsásánovskému a ranoislamskému umeniu.²⁰ Zodpovedajú tomu výzdobné motívy, ktorých kompozícia napr. pri zoomorfných motívoch sa v priebehu niekoľkých storočí výrazne nemenila (situovanie zvieräta do kruhového medailónu na puncovanom pozadí), objavujú sa i na merovejských tepaných sponách a príveskoch, ktorých pôvod výzdoby je tiež hľadaný v orientálnej oblasti.²¹

Napriek tomu, že motívy a výzdoba tepaných gombíkov sú jednoznačne orientálneho pôvodu, stále otvorenou ostáva otázka proveniencie tepaných gombíkov ako celku, v ktorom výraznú rolu zohráva pravdepodobne guľovitý tvar. Zdá sa, že pri hľadaní odpovede na otázku pôvodu tepaných gombíkov je potrebné od seba oddeliť problematiku pôvodu výzdobných motívov a otázku proveniencie predmetu vo forme guľovitého prívesku. Tento postup v riešení predloženej otázky ovplyvňuje i skutočnosť, na ktorú upozornil už V. Hrubý a súčasný stav bádania zatiaľ jeho postreh nevyvrátil. Gombíky sa koncentrujú takmer výlučne na území bývalého Československa. Ako už bolo v úvode textu spomenuté, okrem kovových gombíkov sa v hroboch objavujú i gombíky sklenené. Pri nich je tiež zaujímavé, že geografický priestor ich výskytu je síce väčší, ale podobne ako kovové gombíky koncentrujú sa na území Čiech, Moravy a Slovenska. Sporadicky sa objavujú i na pohrebiskách v Dolnom Rakúsku²² a na západnom území Maďarska.²³ Tieto zistenia umožňujú úvahu o výraznej obľúbenosti guľovitých tvarov nielen v podobe príveskov ale i záveskov na náušniciach, o čom svedčia rôzne varianty bubienkových náušníc. V tejto súvislosti sa veľmi výrazne ponúka otázka, či myšlienka a následná tvorba tepaných gombíkov nevznikla práve na tomto území, presnejšie na území južnej Moravy, kde sa našlo najviac exemplárov a zároveň sa tu začali objavovať skôr ako v Čechách

18) Jan BUREŠ, *Islamská ornamentika ze Skalice*, Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského 15 (Musaica 4), 1964, s. 44–62; Klement BENDA, *Stříbrný terč se sokolníkem ze Starého Města u Uherského Hradiště*, Památky archeologické 54, 1963, s. 41–65; Viera ANOŠKINOVÁ, *Identifikácia orientálnych motívov vo veľkomoravskom umení na príklade analýzy ornito-animálnej výzdoby*, Ars 28, 1995, s. 124–138.

19) Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ, *Doklad slovanského umeleckého remesla na Bratislavskom hrade*, Zborník Slovenského národného múzea 68 (História 14), 1974, s. 111–121; Ivan GERÁT a kol., *Umenie na Slovensku. Stručné dejiny obrazov*, Bratislava 2007, s. 28.

20) K. BENDA, *Stříbrný terč se sokolníkem*, s. 41–65.

21) Margaret KLEIN-PFEUFFER, *Merowingerzeitliche Fibeln und Anhänger aus Pressblech*, Marburg 1993.

22) HERWIG FRIESINGER, *Studien zur Archäologie der Slaven in Niederösterreich*, Mitteilungen der prähistorischen Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften 15–16, 1971–1974, s. 105; Jarmila JUSTOVÁ, *Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Slovanská archeologie k jeho osídlení v 6.–11. století*, Praha 1990, s. 185.

23) Béla MIKLÓS SZÖKE, *Die Karolingerzeit im unteren Zalata. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I–II und Zalaszabar-Dezsősziget*, Antaeus 21, 1992, s. 285; TEN ISTY, *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn. Von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter*, Antaeus 23, 1996, s. 99.

a na Slovensku.²⁴ Nepriamo tieto úvahy potvrdzuje i ornitologická analýza charakteristických typologických znakov zobrazených vtákov, ktorá preukázala, že zobrazené boli miestne druhy vtákov ako je drop veľký, bučiak veľký, páv a orol chocholatý.²⁵

Ako už bolo spomenuté, historici umenia predpokladajú presun zlatníckej dielne z islamskej kultúrnej oblasti na územie do oblasti južnej Moravy, prípadne juhozápadného Slovenska. Nález arabskej mince – medeného falsu bagdadskeho kalifa Hárúna-al-Rašída (786–809) vyrazenej okolo roku 797 z južného svahu Bratislavského hradu²⁶ – síce nedokazuje priamo existenciu zlatníckej dielne, ale spolu s ďalšími nálezmi arabských mincí s razbami z konca 8. a začiatku 9. storočia z Karpatskej kotliny²⁷ a zo severu Európy²⁸ sú pravdepodobne odrazom zintenzívnenia obchodných a kultúrnych kontaktov medzi západnou Európou a Bagdadským kalifátom za vlády Hárúna al-Rašída a jeho súčasníka Karola Veľkého, ktorí aj navzájom udržiavali veľmi intenzívne a nadštandardné vzťahy.²⁹ V tejto súvislosti je zaujímavá i zmienka o sťahovaní arabského obyvateľstva počas vlády Leona IV. na územie vtedajšej Thrákie.³⁰ Tieto poznatky ukazujú, že koncom 8. storočia existovali rozsiahle príležitosti pre kontakty strednej Európy s islamským svetom, preto nie je možné vylúčiť, že spolu s obchodníkmi prichádzali po obchodných cestách i remeselníci-klenotníci,³¹ ktorí zhotovovali šperky – tepané gombíky podľa vkusu a prania miestneho moravského obyvateľstva.

Gombíkom sa pomerne jednoznačne prisúdila funkcia spínadla a považujú sa za funkčnú súčasť odevu, ktorou sa spínal vrchný odev (plášť alebo kabát).³² Názory

24) Kolekcia gombíkov z Čiech je omnoho bohatšia ako z územia Slovenska. Nálezy gombíkov sa sústreďujú do blízkosti priemyslovských hradísk. Niektoré exempláre gombíkov, najmä gombíky s ornitologickým motívom, naznačujú existenciu klenotníckej dielne na území Čiech, ktorá vychádzala z tradícií veľkomoravského klenotníctva. Srov. Jiří SLÁMA – Karel SKLENÁŘ, *Nález slovanských kostrových hrobů v bývalé Královské zahradě*, Archeologické rozhledy 28, 1976, s. 663.

25) V. ANOŠKINOVÁ, *Identifikácia orientálnych motívov vo veľkomoravskom umení*, s. 125–129.

26) Ján HUNKA, *Bronzový fals z konca 8. storočia z Bratislavy*, Slovenská numizmatika 16, 2002, s. 188–190; TEN ISTÝ, *Nálezy arabských mincí z 8.–14. storočia na Slovensku a ich možná historicko-numizmatická interpretácia*, in: Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia, Supplementum 2, Bratislava 2007, s. 153–157.

27) Dan Gh. TEODOR, *Tezaurul de la Răducăneni – Iași*, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie 31, 1980 s. 403–423; László KOVÁCS, *Muslimische Münzen im Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*, Antaeus 29–30, 2008, s. 479–533 (autor v štúdiu mapuje i nálezy arabských mincí zo staršieho obdobia); J. HUNKA, *Nálezy arabských mincí*, s. 153.

28) Sebastian BRATHER, *Frühmittelalterliche Dirham-Schatzfunde in Europa. Probleme ihrer wirtschaftsgeschichtlichen Interpretation aus archäologischer Perspektive*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 23/24, 1995/96, s. 73–153. V odbornej literatúre prevládá názor, že staršie arabské mince boli len súčasťou pokladov s mladšími. S. Brather však preukázal, že niektoré poklady tvorené výlučne mincami z 8. storočia boli deponované na konci 8. storočia. Túto skutočnosť potvrdili aj dendrologické datovania (TEN ISTÝ, *Lindsfame 793 als Beginn der Wikingerzeit? Kulturentwicklung und Ereignisgeschichte im Vergleich*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 31, 2003, s. 45, tab. 1).

29) Petr CHARVÁT, *Dálkový obchod v rané středověké Evropě (7.–10. století)*, Brno 1998, s. 27–33.

30) Bohumila ZÁSTĚROVÁ, *Dějiny Byzance*, Praha 1992, s. 119.

31) V archeologickej literatúre sa na základe nálezov zlatníckych dielní uvažuje o tom, že tvorcami byzantsko-orientálneho šperku boli domáci slovanskí klenotníci. Klenotnícke techniky ako je granulácia a filigrán sú veľmi náročné a v strednej Európe nemajú tradíciu, boli rozšírené v južných oblastiach Európy, čiernomorskej oblasti a Prednej Ázii. Je pravdepodobnejšie, že na území južnej Moravy v uvedenom období začali pôsobiť klenotníci prichádzajúci z oblasti s dlhoročnou tradíciou zlatníctva. Túto úvahu podporuje aj fakt, že byzantsko-orientálny šperk sa vytráca náhle. Pisomné pramene prinášajú tiež informácie o existencii putujúcich klenotníckych dielní. Srov. EUGIPIUS, *Das Leben des Heiligen Severi*, ed. Rudolf NOLL, Passau 1981, s. 67.

32) Lubor NIEDERLE, *Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských I/1*, Praha 1911, s. 456; Z. KLANICA, *Velkomoravský gombík*, s. 421, obr. 1 a 4; Marie KOSTELNÍKOVÁ, *Velkomoravský textil v archeologických nálezech*, Praha 1973, s. 38; Magdaléna BERANOVÁ, *Slované*, Praha 2000, s. 137; V. HRUBÝ, *Staré Město*, s. 203; Mária REJHOLCOVÁ, *Pohrebisko v Čakajovciach. (9.–12. storočie). Analýza*, Nitra 1995, s. 76–77; Milan HANULIAK, *Velkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.–10. storočí na území Slovenska*, Nitra 2004, s. 180.

bádateľov, ktorí považovali gombíky za ozdobu šiat, stáli v úzadí.³³ Doterajšiu interpretáciu gombíkov ako spínadla spochybňuje niekoľko skutočností. Predovšetkým ich veľkosť (0, 9 cm – max. 4 cm), ako aj spôsob ich vyhotovenia (tenký plech, sklo) a ich výzdoba (filigrán alebo granulácia) nenasvedčujú tomu, že by mohli plniť praktickú spínaciu funkciu na odev. Jemná výzdoba z granulácie a filigránu by sa veľmi poškodzovala a niesli by výrazné stopy po otieraní. V západnej Európe i v Byzancii bol vrchný plášť spínaný sponami. Spony oproti tzv. gombíkom dosahujú väčších rozmerov a vyznačujú sa pevnejšou konštrukciou. Vo funkčnej podobe sú zaznamenané na mnohých ranostredovekých ilumináciách.³⁴

Ďalšia pochybnosť sa vynára aj v hodnotení miesta nálezov gombíkov v hrobe. Gombíky sa síce nachádzajú v okolí kľúčnych kostí, ale objavujú sa i v dvoch až troch pároch. Zároveň sa objavujú i ako prívesky náhrdelníkov (napr. hrob č. 33/48 alebo 119/49 zo Starého Města Na valách³⁵ alebo hroby č. 123, 426, 451, 475, 646 a 770 z pohrebiska v Čakajovciach). Dôležité poznatky prinieslo i historické a jazykovedné bádanie. *Gombík* sa ako spínadlo v odevníctve objavuje až na počiatku 13. storočia, dotedy sa používali na spínanie odevov šnúrky.³⁶

Český termín *knoflík* pochádza zo stredovekej nemčiny z *knoufel*, *knopfel*, *knöpfel*,³⁷ lat. *nodulus* sa po prvý raz v českom jazyku objavuje v tvare *knoflyk* koncom 14. storočia.³⁸ V slovenčine sa po prvýkrát slovo *gombík* začína objavovať až koncom 17. a začiatkom 18. storočia a je prevzaté z maďarčiny.³⁹

Napriek tomu, že gombíky nespínali plášť alebo iný vrchný odev, s odevom pravdepodobne veľmi úzko súviseli. Odev mal v období včasného stredoveku veľký význam a zahŕňal niekoľko dôležitých sociálnych funkcií. Moderný výskum odevu upozorňuje na mylnú predstavu statickosti a nemennosti odevu a zároveň sa upúšťa od termínu *kroj* nielen v etnologickom ale aj v historickom bádani. ⁴⁰ Oblečenie sa menilo v závislosti od mnohých faktorov, napr.: od životných etáp človeka, spoločenského postavenia a v neposlednom rade odlišoval i jednotlivé etnické skupiny

33) Josef SCHRÄNIL, *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku*, s. 180; Pavol ČAPLOVIČ, *Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom*, Slovenská archeológia 2, 1954, s. 31; Kristína MAREŠOVÁ, *Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohrebiště na Horních Kotvčích*, Brno – Uherské Hradiště 1983, s. 41; Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ a spol., *Najstaršie dejiny Bratislavy*, Bratislava 1993, s. 300; Sebastian BRATHER, *Archäologie der westlichen Slawen*, Berlin – New York 2001, s. 270.

34) Egon WAMERS, *Fibel und Fibeltracht. Karolingerzeit*, in: Reallexikon der germanischen Altertumskunde 8, Berlin – New York 1994, s. 411–607, 586–597, tab. 31.2; Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, Praha 2001, s. 37, 46, 235, 236.

35) V. HRUBÝ, *Staré Město*, tab. 13.1. V. Hrubý v druhej časti svojej monografie *Archeologické prameny* používa pri opisoch takto nájdených gombíkov aj označenie *závesky*, pozri napr. opisy hrobov č. 33/48, 130/49, 282/49, 119/49, 132/51, 292–293/49.

36) Regine PERNOUNDOVÁ, *Žena v době katedrál*, Praha 2002, s. 165.

37) V starej stredovekej nemčine sa pod označením *Knopf* rozumela malá *gula*, *gulôčka*. Pozri Matthias LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I–III*, Leipzig 1872–1878, s. 1652–1653; *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Berlin 1993, s. 682. V 12. storočí sa v nemčine objavuje vo význame *Knopf* i termín *blechilin* – Blech (plech). Pozri *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*, Göttingen – Zürich 1998, s. 171.

38) Jan GEBAUER, *Slovník staročeský. Díl II. (K–N)*, Praha 1970, s. 69.

39) *Historický slovník slovenského jazyka*, Bratislava 1991, s. 381. V maďarčine sa výraz *Gumba* – *Gombos* objavuje po prvý raz už začiatkom 13. storočia, ale až od konca 15. storočia je bezpečne doložený vo význame *gombika*. Výraz *gömb* je doložený aj vo význame *gule*, *gulôčky*. Pozri *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, Budapest 1984, s. 1071.

40) Peter BOGATYREV, *Funkcie kroja na Moravskem Slovensku*, Spisy národopisného ústavu Matice slovenskej 1, 1937, s. 5–66. Gitta BÖTH, *Kleidungsforschung*, in: Grundriß der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie, hg. Rolf W. Brednich, Berlin 1994, s. 211–228.

ny.⁴¹ Antropologické i historické bádanie prinieslo mnoho dokladov o sviatočnom alebo špeciálnom obradovom odevu, ktorý aj predstavitelia vyšších spoločenských vrstiev nosili len pri výnimočných príležitostiach, inak sa nosievalo oblečenie podobné bežnému odevu širokého obyvateľstva.⁴² Písomné pramene zo včasného stredoveku nám poskytujú mnoho informácií o špeciálnom obliekaní mŕtveho po jeho rituálnom umytí do najlepších slávnostných šiat, prípadne do šiat označujúcich určitú príslušnosť k spoločenstvu, ktoré sa pripravili výlučne k pohrebu.⁴³ Súčasťou takýchto šiat bol v mnohých prípadoch i šperk (náušnice, členky alebo prívesky).⁴⁴

V období raného stredoveku vrchný ženský aj mužský odev nižších i vyšších vrstiev pozostával z tuniky (*tunica talaris*), ktorá bola široká, neriasená a neprepášaná. Tunika vyšších vrstiev sa zhotovovala z jemnejších látok. Na okrajoch rukávov, spodnom okraji i na výstrihu bola ozdobená ozdobným lemom. Rovnakým lemom bol niekedy ozdobený aj stred tuniky. Tuniky zdobené lemmami na rukávoch, výstrihu a v strede majú ženské postavy na iluminácii Ota II. alebo Ota III. asi z roku 985,⁴⁵ známe sú aj staršie vyobrazenia, napr. zo Štuttgartskeho žaltáru (820–830).⁴⁶ Ozdobné lemy nielen spevňovali okraje, ale boli aj znakom bohatstva a moci. Lemy na tunikách zdobili často rôzne šperky, perly alebo drahé kamene.⁴⁷ Miesta nálezov gombíkov v hrobách žien a dievčat pri kľúčnych kostiach a v oblasti hrudi dovoľujú uvažovať aj o možnosti, že mohli byť pôvodne prišité na leme výstrihu, prípadne na leme v strede tuniky [2]. Výskyt gombíkov spolu s korálikmi naznačuje ďalší spôsob nosenia, gombíky boli súčasťou náhrdelníkov ako prívesky.

Aký význam mali gombíky v čase, keď boli súčasťou živej kultúry? Na túto otázku sa pokúsime nájsť odpoveď v nasledujúcich riadkoch. Viacerí bádatelia spájali gombíky s vyššou spoločenskou vrstvou.⁴⁸ J. Schráníl ich považoval za typickú súčasť odevu bohatších vrstiev a predpokladal, že boli vo dvojici upevnené na hrudi.⁴⁹ Tieto úvahy podporujú i archeologické pramene najmä z pohrebísk na južnej Morave. Výskumami sa podarilo získať rozsiahly súbor rôznych typov gombíkov. Napriek ich početnosti pochádzajú z nevelkého počtu hrobových celkov. Zo zatiaľ najrozsiahlejšieho pohrebiska v Starom Měste „Na valách“ pochádzajú gombíky z 92 hrobových celkov, čo z celkového počtu 1492 hrobov predstavuje len 6%. Na pohrebisku v Břeclavi-Pohansku sa z celkového počtu 407 hrobov našli gombíky len v 32 hrobách (7%). Obdobná situácia je na pohrebisku pri šiestom kostole v Mikulčiciach

41) Mircea ELIADE, *Šamanismus a najstarší techniky extázy*, Praha 1997, s. 138–157; Mechthild MÜLLER, *Die Kleidung nach Quellen des frühen Mittelalters. Textilien und Mode von Karl dem Großen bis Heinrich III.*, Berlin – New York 2003, s. 109–134.

42) L. NIEDERLE, *Život starých Slovanů I/2*, s. 517; L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, s. 34–35.

43) Ahmed ibn FADLÁN, citované podľa L. NIEDERLE, *Život starých Slovanů I/1*, s. 377; Nikolaus KYLL, *Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier*, Bonn 1972, s. 21; Edith ENNEOVÁ, *Ženy ve středověku*, Praha 2001, s. 179; Jean-Claude SCHMITT, *Svět středověkých gest*, Praha 2004, s. 157.

44) P. BOGATYREV, *Funkcie kroja na Moravskom Slovensku*, s. 10, pozn. č. 7; *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*, Bratislava 1995, heslo: obradový odev, s. 422–423.

45) L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, s. 21, 39.

46) M. MÜLLER, *Die Kleidung nach Quellen des frühen Mittelalters*, tab. 1.1.

47) L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, s. 33; M. MÜLLER, *Die Kleidung nach Quellen des frühen Mittelalters*, s. 182–183.

48) J. SCHRÁNIL, *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů*, s. 180; Z. KLANICA, *Velkomoravský gombík*, s. 424; E. PAVLOVIČOVÁ, *K vypovedacej schopnosti gombíka*, s. 99; Naďa PROFANTOVÁ – Blanka KAVÁNOVÁ, *Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela*, Brno 2003, s. 68.

49) J. SCHRÁNIL, *Několik příspěvků k poznání kulturních proudů*, s. 180.

(7,9% hrobov). Zatiaľ najvyšší počet hrobov s gombíkmi pochádza z pohrebiska pri druhom Mikulčickom kostole. Z 285 hrobov sa v 33 hroboch (11,5%) našli gombíky. Na pohrebiskách mimo hlavných centier sa gombíky vyskytujú v hroboch ešte sporadickejšie, napr. na pohrebisku Uherské Hradiště-Horní Kotvice sa gombíky našli len u piatich jedincov z celkového počtu 252 pohrebov,⁵⁰ na pohrebisku v Devíne v polohe Za kostolom zo 122 hrobov sa gombíky vyskytli len v jednom hrobe.⁵¹

Prítomnosť gombíkov v nevelkom počte hrobov výrazne podporuje úvahy o ich výlučnosti a umožňuje spájať ich s konkrétnou spoločenskou vrstvou, pravdepodobne s moravskou elitou. Tieto úvahy podporuje i niekoľko ďalších indícií. Gombíky sa síce objavujú aj v hroboch bez ďalších sprievodných nálezov, prevažujú však v hroboch s veľmi bohatou výbavou v kombinácii najmä s náušnicami, pričom s vyšším počtom párov gombíkov (2 až 3) narastá i vyšší počet náušnic (8–14 ks).⁵² Veľmi dôležitým zistením je aj fakt, že v hroboch, v ktorých sa objavili gombíky spolu s náušnicami vo vyššom počte, boli zistené zvyšky vzácných textílií, ako napr. hodváb, dokonca i dvoch druhov (hroby č. 68/48, 282/49, 323/49).⁵³ Aj v prípade mužských hrobov sa gombíky objavili najčastejšie spolu s ostrohami, ktoré sú pripisované nositeľom vyššej spoločenskej vrstvy, napr. Staré Město „Na valách“ (hrob č. 50/50), Staré město „Špitálky“ (hrob č. 18), Uherské Hradiště – Sady (hrob č. 22/59), Břeclav – Pohansko (hroby č. 205, 225, 230, 269), Mikulčice pri druhom kostole (hrob č. 44). Na pohrebisku Uherské Hradiště – Sady sa objavili dva pozlátané gombíky v hrobe muža (hrob č. 12/59), ktorého hrob bol síce bez ďalších nálezov, ale jeho nálezový kontext jednoznačne poukazuje na výnimočné postavenie zomrelého.⁵⁴

Zaujímavé poznatky prinieslo i vyhodnotenie výskytu tohto artefaktu v hroboch podľa veku a pohlavia zomrelého. Gombíky sa vyskytujú predovšetkým v hroboch žien a dievčat. Na pohrebisku v Starom Městě „Na valách“ sa gombíky vyskytli

2. – Pokus o rekonštrukciu spôsobu nosenia gombíkov. Kresba Tereza Beranová.

50) K. MAREŠOVÁ, *Uherské Hradiště-Sady*, s. 113–114.

51) Veronika PLACHÁ – Jana HLAVICOVÁ – Igor KELLER, *Slovanský Devín*, Bratislava 1990, s. 64.

52) Napr. na pohrebisku Na valách hrob č. 106/AZ – 4 ks guľovitých prívěskov a 8 ks náušnic, hrob č. 5/48 – 4 ks guľovitých prívěskov – 8 ks náušnic, hrob č. 282/49 – 6 ks guľovitých prívěskov – 14 ks náušnic a iné.

53) V hrobe č. 323/49 boli zistené dva druhy hodvábnej tkaniny, M. KOSTELNÍKOVÁ, *Velkomoravský textil v archeologických nálezoch*, s. 40.

54) Luděk GALUŠKA, *Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské*, Brno 1996, s. 69–70.

v 20 hrobch, ktoré patrili ženám a 33 hrobov prináležalo dievčatám. Len jeden detský hrob s gombíkmi bol jednoznačne určený ako chlapčenský (hrob č. 126/49) a len v štyroch prípadoch sa gombíky objavili v hrobe mužov. Na pohrebisku v Břeclavi-Pohansku je už počet chlapčenských hrobov vyšší (štyri hroby), ale dospelí muži sú zastúpení len jedným jedincom. V hrobch dospelých žien sa vyskytli 9-krát a u dievčat 7-krát. Zaujímavé je i zistenie M. Kostelníkovej, že počet mužských hrobov s gombíky na mikulčických pohrebiskách (pri druhom a treťom kostole) je omnoho vyšší ako na pohrebisku v Starom Měště „Na valách“ alebo v Břeclavi-Pohansku.⁵⁵

Napriek vysokému počtu detských hrobov na rane stredovekých pohrebiskách v porovnaní s hrobmi dospelých, počet detských hrobov s gombíkmi prevyšuje obvyklé hodnoty, napr. na pohrebisku v Starom Měště „Na valách“ z celkového počtu hrobov s gombíkmi 69,5 % patrilo deťom a mladistvým. Celkový počet detských hrobov dosahoval približne polovicu všetkých hrobov. Na pohrebisku pri šiestom kostole zo 16-tich hrobov s gombíkmi boli v 15-tich hrobch pochované deti a mladiství, v hrobe č. 183 bola pochovaná žena vo veku 20–30 rokov. Celkový počet detských hrobov dosahoval na zmieňovanom pohrebisku cca 49%.⁵⁶ Vzhľadom k značne vysokému výskytu gombíkov v detských hrobch uvažoval V. Hrubý o ich spojitosti s výbavou detí.⁵⁷ Aj na pohrebiskách mimo hlavných centier sa gombíky vyskytovali najmä v detských hrobch, napr. na pohrebisku Uherské Hradiště-Horní Kotvice z piatich hrobov s gombíkmi v štyroch boli pochované deti (celkový počet 252 hrobov), na pohrebisku v Devíne Za kostolom sa sklenené gombíky objavili v detskom hrobe (celkový počet hrobov 122), aj na pohrebisku vo Velkom Grobe sa gombíky objavili len v jednom detskom hrobe (celkový počet 143 hrobov).

Tento fenomén bohatých hrobov detí a žien vzbudzuje oprávnenú pozornosť a umožňuje rozvinúť úvahy o procesoch prebiehajúcich vo veľkomoravskej spoločnosti. Pohrebiská sú archeológmi vnímané ako jeden z dôležitých zdrojov poznatkov o zaniknutých spoločnostiach, najmä o ich sociálnej štruktúre. Neustále sa hľadajú nové metódy pre analýzy pohrebísk, aby sa eliminovali mylné interpretácie, najmä pri charakteristike sociálnej štruktúry a zároveň je to aj jedna z najdiskutovanejších oblastí v archeológii, o čom svedčí množstvo literatúry.⁵⁸ Pri riešení problematiky sociálnej štruktúry musia archeológovia nevyhnutne siahnuť po prácach kultúrnych antropológov. Niektorí bádatelia sú presvedčení, že na základe vybavenosti hrobov je možné determinovať charakter sociálnej organizácie komunity pochovávajúcej na danom pohrebisku. Kultúrni antropológovia klasifikovali štyri základné typy spoločností: skupiny lovcov a zberačov (egalitárna), segmentárne spoločnosti, náčelnícke spoločnosti (stratifikované) a štátne spoločnosti. V prvých dvoch menovaných spoločnostiach sa sociálny status získava osobnou aktivitou, nie je dedičný a väčšinou je daný mužskej populácii a hroby dospelých mužov patria k najbohatším

55) M. KOSTELNÍKOVÁ, *Velkomoravský textil*, s. 38–39.

56) N. PROFANTOVÁ – B. KAVÁNOVÁ, *Mikulčice*, s. 52.

57) V. HRUBÝ, *Staré Město*, s. 92.

58) Heinrich HÄRKE, *Intentionale und funktionale Daten. Ein Beitrag zur Theorie und Methodik der Gräberarchäologie*, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 23, 1993, s. 141–146; Michael PARKER PEARSON, *The Archaeology of Death and Burial*, London 1999; *Prehistoric Graves as a Source of Information*, ed. Berta STJERNQUIST, Uppsala 1994; Heiko STEUER, *Archäologie und germanische Sozialgeschichte. Forschungstendenzen in den 1990er Jahren*, in: *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung*, hg. Klaus Düwel, Berlin – New York 1994, s. 10–55.

na pohrebisku. V ďalších dvoch typoch spoločností náčelníckej a štátnej už nie je spoločenský status získavaný, ale sa dedí a zohráva významnú úlohu v danej spoločnosti.⁵⁹ Bolo by však nesprávne preceňovať dôležitosť týchto štyroch typov ľudských spoločností a toto rozdelenie je lepšie vnímať ako pomocný nástroj pri štúdiu, než ako striktnú normu.⁶⁰

Vysoký počet bohato vybavených dievčenských a tiež chlapčenských hrobov s ostrohami a gombíkmi už od najmladšej vekovej skupiny nás vedie k úvahám, či tieto hroby nie sú prejavom hlbokých zmien v štruktúre vtedajšej spoločnosti, v ktorej dôležitú rolu začína zohrávať práve dedičný status jedincov. Je zaujímavé, že na germánskych pohrebiskách v staršom merovejskom období sa v detských hroboch vyskytovali honosné artefakty minimálne, deti obdarovávali len predmetmi ako keramika, nôž, hrebeň, ojedinele sa v nich vyskytujú predmety ako pracky opaskov alebo náušnice.⁶¹ Až v mladšom merovejskom období sa objavili bohaté hroby detí (najmä dievčat) už vo veku infans I.⁶² Tento nárast bohatých dievčenských hrobov v mladšom merovejskom období nemeckí archeológovia interpretujú ako odraz procesu formovania nobility.⁶³ Vysoké zastúpenie bohatých detských hrobov na pohrebiskách južnej Moravy (datovaných už do konca 8. storočia) dovoľuje uvažovať v podobných intenciách.⁶⁴ Na ich základe môžeme predpokladať existenciu rodín alebo rodov, ktoré dokázali sústrediť značnú ekonomickú silu a okrem nej si vytvorili aj priestor pre určitý sociálny a kultúrny kapitál a tento status patrilo už aj ich deťom od najútlejšieho veku. Môžeme uvažovať, že ide o vrstvu, ktorá je uvádzaná v písomných prameňoch ako *kniežatá*,⁶⁵ či dokonca *vznešení verní muži*⁶⁶ resp. o ich deti.⁶⁷ Táto vrstva okrem mnohých iných impulzov, ktoré sa k nej dostávali z okolitých krajín, ako napr. kresťanstvo, prijala vtedy veľmi rozšírený a zrejme i obľúbený výzdobný motív palmety a úponky (Ranken).⁶⁸ Aplikovala ho však na šperk – gombík

59) Colin RENFREW – Paul BAHN, *Archaeology. Theories Methods and Practice*, London 32001, s. 174–176; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 25–34.

60) C. RENFREW – P. BAHN, *Archaeology*, s. 177.

61) Brigitte DÜBNER-MANTHEY, *Zum Amulettbrauchtum in frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern*, in: *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen – Lebensnormen – Lebensformen*, hg. Werner Affeldt, Sigmaringen 1990, s. 65–87; Brigitte LOHRKE, *Kinder in der Merowingerzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemannia*, Rahden/Westf. 2004, s. 171.

62) B. LOHRKE, *Kinder in der Merowingerzeit*, s. 155; Gabriele GRAENERT, *Sind die „reichen“ Kindergräber wirklich reich?*, in: *Hüben und drüben – Räume und Grenzen in der Archäologie des Frühmittelalters. Festschrift für Prof. Max Martin zu seinem fünfundsiebtzigsten Geburtstag*, hg. Gabriele Graenert – Reto Marti – Andreas Motschi – Renata Windler, Liestal 2004 (= *Archäologie und Museum* 48), s. 159–188.

63) Anke BURZLER, *Archäologische Beiträge zum Nobilitierungsprozess in der jüngeren Merowingerzeit*, München 2000, s. 164–166; G. GRAENERT, *Sind die „reichen“ Kindergräber wirklich reich?*, s. 186–187.

64) K problematike detských hrobov v súvislosti s formovaním elity naposledy Nada PROFANTOVÁ, *Die Elite im Spiegel der Kindergräber aus dem 9. und 10. Jahrhundert in Böhmen*, in: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*, ed. Pavel Kouřil, Brno 2005, s. 313–334; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí*, s. 23–27.

65) *Magnae Moraviae fontes historici I*, edd. Dagmar BARTOŇKOVÁ – Zdeněk MASAŘÍK – Radoslav VEČERKA – Lubomír HAVLÍK, Praha 1966, s. 110–116: „cum principibus suis“ (*Annales Fuldenses*, ad a. 884).

66) *Magnae Moraviae fontes historici III*, edd. Dagmar BARTOŇKOVÁ – Lubomír HAVLÍK – Ivan HRBEK – Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ – Radoslav VEČERKA, Praha 1969, s. 205: „cum nobilibus viris sidelibus tuis“ (*Industriae Tuae, Epistola* 90).

67) Ján STEINHÜBEL, *Nitrianske kniežatstvo*, Bratislava 2004, s. 142–145.

68) Nada PROFANTOVÁ, *To central Asia and beyond: Oriental motifs in the applied arts of the Late Avar and Great Moravian epochs*, in: Ibrahim ibn Ya'qub at Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A.D., edd. Petr Charvát – Jiří Prosecký, Praha 1996, s. 26–37; Birgit BÜHLER, *Ranken und Palmetten. Studien zu pflanzlichen Ornamenten im Frühmittelalter*, *Archäologie Österreichs* 11, 2000, s. 60–72.

vytvorený v jej kultúrnom prostredí a ten sa pravdepodobne stal jej identifikačným znakom.

Ako už bolo vyššie spomenuté konštatovanie, že gombíky sú symbolom veľkomoravskej veľmožskej vrstvy, nie je v žiadnom prípade novou myšlienkou. Detailnejší rozbor hrobov s gombíkmi priniesol len potvrdenie starších úvah. Tento poznatok nás však predsa posúva k novým možnostiam interpretácie. Ako sme pripomenuli, gombíky sa koncentrujú takmer výlučne na územie Čiech, Moravy a západného Slovenska a spolu s nimi sa objavujú i rôzne typy veľmi honosných zlatých a strieborných náušnic, ktoré sú tiež charakteristické len pre tento priestor. V tejto súvislosti sú veľmi pozoruhodné výsledky nemeckého archeologického bádania v spojitosti so sponami a ihlicami, ktoré sú charakteristickým artefaktom na germánskych včasnostredovekých pohrebiskách. Rovnako ako gombíky sa objavujú predovšetkým v hroboch žien a detí.⁶⁹ Vyhodnotenie konkrétnych typov spôn a ihlíc preukázalo rozdiely v ich výskyte v jednotlivých regiónoch. Zároveň sa preukázalo, že po integrácii určitého územia k Franskej ríši sa miestne oblúbené typy spôn vytratili a nahradili ich nové. Táto zmena prebiehala v rozličných obdobiach a s rôznou časovou intenzitou.⁷⁰ Analogická situácia sa objavuje i pri niektorých typoch náušnic. Nemeckí archeológovia zistili, že na území Bavorska boli približne od polovice 7. storočia výrazne zastúpené náušnice typu *Lauterhofen*, ktoré sa objavujú výlučne na bavorskom teritóriu. V rovnakom období sú oblúbené i náramky typu *Klettham*, ktoré sa tiež viažu výlučne na bavorské územie.⁷¹ Šperky i spony sú neoddeliteľným doplnkom odevu.⁷² Predstavené poznatky teda nepochybne svedčia o regionálnych rozdielnostiach v odievaní, o ktorých máme množstvo zmienok i v písomných prameňoch. Ako už bolo spomenuté, odev zohrával vo včasnom stredoveku veľmi dôležitú rolu, bol dôležitým indikátorom nielen sociálneho postavenia nositeľa vo vzťahu k jeho domácej komunite, ale i významným indikátorom jeho etnicko-politickej príslušnosti vo vzťahu k cudziemu obyvateľstvu. Skutočnosť, že časť obyvateľstva južnej Moravy si vytvorila doplnky odevu už v posledných deceniách 8. storočia, ktorými sa výrazne odlišovala od obyvateľov avarského kaganátu i Franskej ríše, naznačuje prítomnosť určitého pocitu spolupatričnosti a tiež potreby diferenciácie od ostatných obyvateľov okolitého teritória. Táto skutočnosť naznačuje sformovanie veľmožskej dedičnej vrstvy už v tomto období (ako o tom uvažovali niektorí historici),⁷³ ktorá mala potrebu odlíšiť sa od odevného kánonu svojich susedov – tak germánskeho ako aj avarského obyvateľstva. Dôležité je aj zistenie, že gombíky sa náhle vytrácajú niekedy v priebehu prvej polovice 10. storočia. Gombíky sa tiež nevyskytujú ani v pokladoch zlomkového striebra, hoci niektoré typy náušnic a strieborných lunivých príveskov, ktoré majú analogické exempláre na veľkomoravských pohrebis-

69) Sven SPIONG, *Fibeln und Gewandnadeln des 8. bis 12. Jahrhunderts in Zentraleuropa. Eine archäologische Betrachtung ausgewählter Kleidungsbestandteile als Indikatoren menschlicher Identität*, Bonn 2000, s. 149.

70) *Tamtéž*, s. 104–118.

71) Hubert FEHR, *Am Anfang war das Volk? Die Entstehung der bajuwarischen Identität als Problem der archäologischen und interdisziplinären Frühmittelalterforschung*, in: *Archäologie der Identität*, hg. Mathias Mehofer – Walter Pohl (v tlačí).

72) L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, s. 63–64.

73) Dušan TŘEŠTÍK, *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*, Praha 2001, s. 107, 134; Martin WIHODA, *Kniže a jeho věrní. Kosmos a světě předáků a urozených*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, edd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9), s. 27; Vratislav VANÍČEK, *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační“ trend*, in: *tamtéž*, s. 188.

kách, sa v nich objavujú. Uvedené poznatky nasvedčujú tomu, že gombíky môžeme spájať s etnicko-politickou skupinou známou z písomných prameňov ako Moravia. Napriek tomu, že zriadenie na Veľkej Morave nenapĺňa presne definíciu štátu tak ako ho vnímame dnes, neodlišuje sa od súvekých politických útvarov, ktoré dnes označujeme ako včasnostredoveké štáty.

Bohaté detské a ženské hroby okrem dokladu existencie dedičnej vrstvy otvárajú aj nové otázky týkajúce sa spoločenského postavenia žien. V staršej literatúre sa často objavuje konštatovanie historikov o nedobrom postavení žien v stredoveku, bez čestného miesta v spoločnosti.⁷⁴ Bohatá výbava hrobov žien všetkých vekových kategórií spochybňuje uvedené konštatovania, rovnako ako nový podrobný historický výskum mnohých bádateľov. Historici preukázali, že ženy vo včasnom stredoveku mali nie menej dôležitú a významnú rolu ako muži. Nasvedčuje tomu nielen terminológia používaná príbuzenských vzťahov, na podklade ktorej je zrejmé, že sa nevnímali rozdiely medzi príbuzenstvom z matkinej a otcovej strany (obe línie zohrávali rovnocennú rolu),⁷⁵ ale i zmienky o práve žien rozhodovať o svojom majetku podľa svojej vôle.⁷⁶ Bohatosť hrobov žien i dievčat a tiež aj nákladnosť ich hrobových komôr a rakiev zhotovených z kmeňa stromov ponúkajú interpretáciu o významnej roli žien a dcér ako reprezentantiek prestíže a spoločenského postavenia rodiny v období už od konca 8. storočia a po celé 9. storočie. Bohužiaľ, priame svedectvo písomných prameňov nám chýba, ale nie je vylúčené, že to boli práve ženy – manželky, vďaka ktorým muž získaval lepšie postavenie v spoločenskom rebríčku.⁷⁷ Táto prax je doložená vo Západofranskej ríši približne do 12. storočia.⁷⁸ V tejto súvislosti sa javí zaujímavo i fakt, že gombíky sa v mužských hroboch vyskytovali najmä s ostrohami typu IA podľa V. Hrubého (napr. pohrebisko pri druhom kostole v Mikulčiciach hrob č. 44, pri šiestom kostole hroby č. 43, 100, Břeclav-Pohansko hroby č. 225, 269, 329), teda s najmladším typom ostrôh, ktoré sa objavujú na tzv. veľkomoravských pohrebiskách.⁷⁹ Len ojedinele sa objavili gombíky i so staršími typmi ostrôh (napr. Staré Město Na valách hrob č. 50/50, Břeclav-Pohansko hrob č. 205). Tieto zistenia naznačujú eventualitu, že gombíky ako ženský šperk preberajú v mladšom období do svojho oblečenia i zástupcovia mužského pokolenia veľmožskej vrstvy.

V predloženej štúdií sme sa pokúsili sústrediť doterajšie známe poznatky archeologického bádania o výnimočnom predmete, ktoré ponúkajú nový pohľad nielen na interpretáciu samotného predmetu, ale i na jeho význam vo vtedajšej spoločnosti. Napriek tomu, že sa tento artefakt v odbornej literatúre (aj českej) označuje slovenským termínom *gombík*, odev nikdy nespínal, ale ho zdobil a pravdepodobne

74) Jacques LE GOFF, *Kultura stredoveké Evropy*, Praha 1991, s. 275; *Dějiny hmotné kultury I/1*, ed. Josef PETRÁŇ, Praha 1985, s. 304. Niektorí autori upozorňujú na skutočnosť, že uvedená interpretácia vychádza z nepriateľsky ladennej stredovekej literatúry, ktorá je známejšia. Zároveň poukazujú na to, že je dôležité sledovať, v akom kontexte literatúra o ženách vznikala. Srov. Detlef ROTH, *Mittelalterliche Misogynie – ein Mythos?*, Archiv für Kulturgeschichte 80, 1998, s. 40–66.

75) Georges DUBY, *Vznešené paní z 12. století II. Památka babiček*, Brno 1999, s. 12, 38. Andreas GESTRICH – Jens-Uwe KRAUSE – Michael MITTERAUER, *Geschichte der Familie*, Stuttgart 2003, s. 166–181.

76) Tomáš VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj a její blízcí*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, s. 53–62.

77) Petr CHARVÁT, *Zrod českého státu*, Praha 2007, s. 154–157.

78) G. DUBY, *Vznešené paní z 12. století II*, s. 37.

79) Hana CHORVÁTOVÁ, *K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách*, Acta historica Neosoliensia 7, 2004, s. 199–235, tu 225; Jiří KOŠTA, *Několik poznámek k chronologii pohřebiště u VI. kostela v Mikulčicích*, Studia mediaevalia Pragensia 8, 2008, s. 287, pozn. 7.

bol súčasťou slávnostného oblečenia. Prítomnosť gombíkov v kombinácii s náušnicami v bohatých detských a ženských hrobách už od konca 8. storočia tiež naznačuje existenciu vrstvy, ktorá sa chcela odlíšiť nielen od miestneho domáceho obyvateľstva, ale aj od svojich susedov. Skutočnosť, že sa gombíky nachádzajú predovšetkým v hrobách žien, otvára úvahy o ich dôležitom postavení v spoločnosti.

SUMMARY

Cultural and Historical Meaning of “Gombiks”

Since the 1950s the term “gombik” has been used in Czech and Slovak archaeological literature to describe artifacts from the Early Middle Ages resembling buttons, which appear as an accessory of modern Hungarian as well as some Slovak men’s and women’s clothing. The “gombiks” from the Early Middle Ages have also more or less been attributed with the function of a clasp. During a detailed examination of these objects several questions relating to the issue of relevant terminology as well as their interpretation surfaced. However, neither their size (0,9 cm – maximum of 4 cm) nor their construction (thin sheet metal, glass) and decoration techniques (filigree, granulation) suggest that they could perform a practical fastening function on clothing (such as closing an overcoat or a coat). These artifacts also often appear as necklace pendants; nonetheless, they are considered a functional part of an outfit. Historical research has brought forth interesting information on the development of the “gombik” as a fastening device. “Gombiks” appeared as fastening devices in the clothing industry at the beginning of the thirteenth century; until then laces had been used to fasten clothes. Due to the occurrence of spherical pendants in graves in the neck and chest area, we cannot rule out the possibility that spherical pendants were sown onto trimmings of a tunic – apparel worn in the Early Middle Ages. “Gombiks” are found almost exclusively in the area of former Czechoslovakia and are only sporadically found in other areas (Bavaria, Austria, and Hungary). The presence of “gombiks” in a limited number of graves strongly supports theories about their exclusivity and allows for drawing connections with a concrete social class, most likely the Moravian elite.

The most frequent occurrence of spherical pendants was recorded in graves of women and children; a lesser occurrence was recorded in graves of adult men. The high number of girls’ and boy’s graves well furnished with spurs and “gombiks”, including the youngest age group, leads us to contemplate whether these graves are the manifestation of profound changes in contemporary society where the hereditary status of individuals begins to play a significant role. Subsequently, we can assume that there were families or family lines that were able to concentrate considerable economic power and, in addition, they were also able to create space for certain social and cultural capital. Their children also acquired this status from a very young age.

We may presume that this is the class that is referred to in written sources as *dukes* or even as *noble faithful men* or, as the case may be, their children. In addition to many other impulses that came from the neighboring countries, such as Christianity, this class accepted the widespread and popular decorative motif of palmette and tendrils. However, this social class applied it to jewelry – the “gombik” that was created in its cultural space, and the “gombiks” probably became its indentifying symbol.